

Scott C. Lucas

*Constructive Critics, Hadith Literature,
and the Articulation of Sunni Islam: The Legacy
of the Generation of Ibn Sa'd, Ibn Ma'in,
and Ibn Hanbal*

Brill, Leiden 2004, xiv + 423 s.

Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU

Araş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yazarın Chicago Üniversitesi'nde Wadad al-Qadi danışmanlığında hazırladığı doktora tezini esas alarak yayınladığı kitap, Buharî ve Müslim öncesi hadis alimlerinin Sünnî İslam'ın ortaya çıkışına yaptığı katkıları konu edinmektedir. Muhtevasına geçmeden önce, kitabın kendinden önceki Batılı literatüre yönelttiği eleştirilere bakmak aydınlatıcı olacaktır. Muhaddislerin tenkit ve tasnif faaliyeti sonucu oluşan hadis birikiminin İslam'ın Sünnî yorumunun oluşumunda inkâr edilemez bir rolü olduğu halde, bu yorumu inceleyen modern literatürün kelâmî ve fikhî konular üzerinde yoğunlaşırken hadis alimlerinin katkılarını ihmal ettiği, yazarın başlıca eleştirisi olarak belirlenebilir. Ona göre Montgomery Watt, Fazlur Rahman ve Josef van Ess gibi araştırmacılar tarafından resmedilen Sünniliğin doğuş ve gelişim serüveninde hadis faaliyeti çok sınırlı yer tutarken, temelde mezheplerin doğuşuyla ilgilenen Joseph Schacht'ın analizleri de hadis açısından yetersiz ve yanlış kaynak kullanımı gibi hatalarla malûldür. Oysa Sünnilik sadece Ebû Hanife, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel veya Eş'arî'nin münferid çabalarıyla değil, muhaddislerin de belirli prensipler vaz' ederek müdahil olduğu daha geniş bir çevrenin katkısıyla ortaya çıkmıştır. İşte yazar, Sünnî İslam resminde eksik kaldığını düşündüğü hadis unsurunu, kaynağını muhaddislere atfettiği üç prensibe/tasavvura dikkatleri çekerek tamamlamaya çalışmaktadır.

Lucas, sahabenin topluca güvenilir sayılmasını, rivayetlerin doğruluğunu test eden geçerli bir metot olarak râvî tenkidinin yaygın kullanımını ve hadislerin kitaplara geçene kadar ilk iki asırdaki güvenilir

râvilerce kesintisiz olarak nakledildiğine dair yaygın tasavvuru, hadis alimleri tarafından Sünniliğe kazandırılmış başlıca üç ilke olarak tespit eder. Ne var ki, girişte belirtilen bu ilkelerin açıklanmasına ancak kitabın 219. sayfasında başlayan ikinci kısmında geçilmektedir. Zira Batı dilleriyle yazılmış modern eserler arasında hadis tarihi ve tenkidini ana hatlarıyla özetleyen esaslı bir çalışmanın hâlen bulunmuyor olması, kitabın birinci kısmının, bu boşluğu doldurmak üzere “arka plan bilgisi” denebilecek şekilde oluşturulmasına yol açmıştır.

Çalışmasının birinci kısmının ikinci bölümünde kavramsal bir çerçeve sunmak için İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadis*'ine başvuran Lucas, adı geçen kitabın *nev'* adı verilen bölüm başlıklarını gruplandırarak sened tenkidinin hadis ilimleri içindeki önemine dikkat çeker (s. 26-40). Öte yandan Memluk dönemi tarihçi ve muhaddislerinden Zehebî'nin (ö. 748/1347) eserlerinden hareketle râvî münekkitlerinin tabakalara göre listesini verir (s. 40-61).

Hadislerin rivayet tarihinin ilk yedi asırlık seyrini özet olarak sunmayı amaçlayan üçüncü bölüm, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserindeki hadis tarihi tasvirinin yeniden düzenlenmiş halidir. Zehebî'ye kadarki hadis tarihini yedi döneme ayırarak inceleyen Lucas, her evreye ait başlıca muhaddis ve eser isimlerini zikretmekle kalmaz, bunlar arasındaki ilişkileri de göstermeye çalışır. Yazar her safhada hadis faaliyetinin hangi coğrafi bölgelerde yoğunlaştığını bilhassa vurgular, hatta yaptığı tasnifin başlıklarında bunu belirtme ihtiyacı duyar. Mesela, 300-400/912-1009 yıllarını kapsayan dördüncü evre “Bağdat ve İran'ın Zaferi” şeklinde sunulurken, 600-720/1203-1320 yıllarını kapsayan yedinci devre, hadis faaliyetinin merkezinin Şam bölgesine kaymasına şahitlik etmiştir (s. 86 ve 109). Türk okuyucuların zaten aşına olduğu bazı bilgiler de içeren bölümün orijinal yönü, hadis tarihini “kitâbet-tedvin-tasnif-şerhçilik” şeklindeki alışılmış tasnifin dışında bir bakışla ele alması ve önceki safhalara nispetle karanlıkta kalmış 4./10. asır sonrası gelişmelere, ayrıntılarına girmeden de olsa, yer vermiş olmasıdır.

Yazar, hadis tarihini genel hatlarıyla belirledikten sonra, dördüncü bölümde bu defa hadis tenkidinin başlıca isim ve eserlerine temas etmektedir. Burada geçen münekkitlerin önceki bölümde geçen muhaddislerden farkı, bu isimlerin hadis rivayet etmek yanında, başkalarının naklettiği hadislerin metinleri ve râvileri hakkında da görüş belirtmiş olmalarıdır. Bu bölümün eleştiriye açık yönü, hadis münekkitlerinin, çeşitli kitaplarda yer alan münekkit listelerinde isimlerinin geçme sıklığına göre birincil ve ikincil münekkit şeklinde ayrılmış olmasıdır. Zira bazı alimlerin münekkit vasfının diğerlerinden ileride ol-

duğu doğruysa da, birincil ve ikincil şeklindeki nitelemeler bu kişilerin başka kitaplarda isimlerinin geçme sıklığına göre değil, bizzat kendi eserlerinin incelenmesiyle varılabilecek sonuçlardır. Mesela, üç eserin yalnızca birinde adı geçmediği için kitapta ikincil münekkit olarak nitelenen Dârekutnî (ö. 385/995), eserlerinin muhtevasına bakıldığında, hicrî dördüncü asrın önde gelen münekkitleri arasında rahatlıkla sayılabilir. Bu bölümün kalan sayfaları İbn Sa'd (ö. 230/845), Yahya b. Ma'în (ö. 233/847) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) nesline kadarki sürecin bir özeti sayılabileceği gibi, daha önce aynı konu üzerindeki nadir çalışmalardan birinin sahibi olan oryantalist Eerik Dickinson'un iddialarının reddiyesi olarak da okunabilir (s. 127-156).¹

Beşinci bölüm, yazarın kitabın ikinci kısmında temel kaynak olarak kullanacağı İbn Sa'd, İbn Ma'în ve İbn Hanbel ile onların başlıca talebelerine ait biyografilere yer verdiği gibi, daha genel olarak hicrî üçüncü asrın ilk yarısındaki hadis faaliyeti hakkında değerlendirmeler de içermektedir. Ancak yazarın bu defa başvurduğu eser Zehebi'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sıdır. Sözkonusu dönemde gerçekleşmiş mihne hadisesine de değinen Lucas, bu olayın çağdaş Batılı literatürde takdim edildiği gibi büyük bir dönüm noktası olmadığını, aksine doğurduğu sonuçların hadis ilminin genel seyrini etkilemeyecek düzeyde kaldığını savunur. Örnek olarak Buharî'nin "halku'l-Kur'an" meselesinde muhaddislerin çoğunluğundan farklı görüş belirtmesinin, onun kitabının takdir edilip yaygınlaşmasını engellemediğini, ayrıca siyasî baskılar sebebiyle Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabullenmek durumunda kalan İbn Ma'în ve Ali b. el-Medînî gibi münekkitlerin otoritelerinden bir şey kaybetmediklerini öne sürer. Yazarın çağdaş Batılı literatürde sürekli tekrarlandığı için âdeta verili kabul edilen görüşleri eleştirerek farklı bir kanaat belirtmesi takdire şâyân olduğu gibi, verdiği örneklerin de isabetli olduğu görülmektedir. Bununla

1 Dickinson 2001'de yayınladığı *The Development of Early Sunnite Hadith Criticism: The Taqdim of Ibn Abi Hâtim al-Râzî (240/854-327/938)* başlıklı kitabında, ilk iki asrın hadis münekkitleri olarak sunulan kimselerin gerçekte münekkit olduklarına işaret eden yeterli malzemenin bulunmadığını öne sürerek hadis tenkidinin ortaya çıkışını daha geç bir tarihe bağlar. Lucas ise Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Süfyan b. Uyeyne gibi ikinci asır alimlerine nispet edilen cümlelerdeki teknik kavramlara dikkat çekerek, yaptıkları şeyin hadis veya râvî tenkidi olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle hadis tenkidinin, aynen hadis tasnifi gibi, İmam Şâfiî'den önce zaten belli bir seviyeye ulaştığını göstermeye çalışmaktadır. Bu son argüman, aynı zamanda, oryantalist Joseph Schacht'ın hadis ilminin gelişiminde İmam Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı çalışmasına atfettiği belirleyici rolün yazar tarafından paylaşılmadığının ifadesidir (bkz. s. 155-156).

birlikte, hicrî üçüncü asrın İslamî ilimlerin yoğun bir etkileşim içinde geliştiği, itikat ve fıkıh sahalarında ekolleşme denebilecek gelişmelerin yaşandığı bir dönem olduğu göz önünde tutulursa, mihne gibi belirgin kamplaşmaya yol açmış bir hadisenin bu ilimlerin veya ekollerin teşekkülünde birtakım yansımalarının olabileceği dikkate alınmalıdır. Zira bu dönemde tasnif edilmiş rivayet kitaplarında halku'l-Kur'an ve benzeri tartışmaların izleri rahatlıkla görüldüğü gibi, müstakil reddiye eserlerinin ortaya çıkışı da büyük ölçüde bu tartışmaların sonucudur. Daha genel olarak, taraflardan birinin Mu'tezile veya ehl-i rey, diğerinin de ehl-i hadis olduğu kabul edilen bir hadisenin muhaddislerin temel uğraşı olan hadis rivayeti ve tenkidinin gelişimine nasıl bir tesir yaptığı sorusu, en azından araştırma sorusu olarak geçerliliğini korumaktadır.²

Yazar hadis alimlerinin Sünnîliğin oluşumuna yaptığı başlıca üç katkıyı, yukarıda belirtildiği gibi, kitabın ikinci kısmında ele almaya başlar. Bunların ilki, yani sahabenin topluca güvenilir ve saygın bir nesil sayılması, Hz. Peygamber'in vefatını takip eden otuz yıl içinde bu neslin yaşadığı birtakım görüş ayrılıkları ve fiilî mücadeleler karşısında, çoğunluğunu hadis alimlerinin oluşturduğu kimseler tarafından benimsenmiş bir yaklaşım olarak takdim edilir. Bu yaklaşımın izlerini rivayet kitaplarının “fedâilü's-sahâbe” bölümlerinde, İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde arayan Lucas, “fedâilü's-sahâbe” bölümlerinin yukarıdaki yaklaşımı tam olarak desteklemediği, buna mukâbil İbn Sa'd ve özellikle İbn Hanbel'in eserlerinin Sünnîliğin temel varsayımlarını daha fazla yansıttığı sonucuna varmaktadır. Yazarın, sahabeyi topluca güvenilir sayan Sünnî görüş ile birçoğunu dinden çıkmakla itham eden İmâmîyye Şiasî'nin görüşünü birbirine zıt iki yaklaşım olarak sunarken, Zeydîliğe veya Bağdat Mu'tezilesi'ne ait yaklaşımı ılımlı, orta yol tavrı olarak takdim etmesi dikkat çekicidir.

Yazara göre, hadis alimlerinin Sünnîliğin gelişimine yaptıkları başlıca ikinci katkı râvî tenkidi yoluyla olmuştur. Buharî ve Müslim'in

2 Lucas, kitabının özellikle birinci kısmı boyunca, muhtemelen modern literatürde hadis ilminin kendi içindeki gelişimine yeterli dikkatin gösterilmediği düşüncesinden olsa gerek, analizlerini muhaddis kimliğiyle öne çıkmış şahıslar ve eserleriyle sınırlı tutmuş, başlıca uğraşı fıkıh veya kelâm olan kesimlerle muhaddislerin ilişkilerini inceleme konusu yapmamıştır. Bu sebeple, aynı konuyu işleyen başka eserlerde sıkça rastladığımız “ehl-i hadis” ve “ehl-i re'y” kelimeleri kitapta neredeyse hiç geçmemektedir. Mihne hadisesinin bu iki grup arasındaki mücadele açısından doğurduğu sonuçlara da bir dipnotla temas edilmiştir (s. 200, dipnot 155).

eserleri başta olmak üzere, Sünnî Müslümanların önem atfettiği rivayet kitaplarının başarısı, Lucas'a göre, râvî tenkidinin musanniflerden önceki nesiller tarafından ortak bir yaklaşım ve başarıyla uygulanmış olmasında yatmaktadır. Bunu göstermek üzere önde gelen üç münekkidin (İbn Sa'd, İbn Ma'in ve İbn Hanbel) belirli râvîler hakkındaki kanaatlerini karşılaştıran yazar, bu kanaatler arasında %85 civarında bir örtüşme tespit eder. Münekkitlerin râvîleri araştırırken, Şûlik gibi itikadî temayülleri kriter olarak hafıza kuvvetinden daha az önemsedikleri şeklindeki yorumu ise modern Arapça ve Türkçe literatürde zaten yapılmış bir tespitin yukarıdaki üç münekkit bağlamında doğrulanması sayılabilir. Ancak rivayetlerin doğruluğunu denetleyen bir kriter olarak râvî tenkidinin, hadisçiler dışındaki Sünnî alimler tarafından tartışma konusu yapıp yapılmadığı veya ne ölçüde yeterli görüldüğü sorularına kitapta yer verilmemesi bir eksiklik olarak dikkati çekmektedir.

Yazar, Sünnîliğe hadis alimleri tarafından kazandırılmış üçüncü unsurun, hadis faaliyetinin ilk iki asırlık serüveni hakkında yaygın olarak benimsenen tarih tasavvuru olduğunu söyler. Başka bir deyişle, yukarıda adı geçen üç münekkit başta olmak üzere üçüncü asır hadis alimlerinin, seleflerine ve onların rivayet faaliyetinin gelişimine ortak bir bakışı olduğunu ve bu ortak tasavvurun, küçük farklılıklarla da olsa, döneme ait *tabakât* ve *ricâl* çalışmalarından teşhis edilebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bu bölüm, sözkonusu iki asrın hadis tarihi açısından yeniden dönemlere ayrılarak anlatıldığı yerdir. Yazarın, yaptığı dönemlendirmede hicrî ilk kırk yılı "hadis öncesi" dönem diye adlandırması ve ikinci asrın ortalarından itibaren Medine şehrinin hadis faaliyetindeki merkezî konumunu kaybetmesine paralel olarak Irak bölgesinin yükselişe geçtiğini vurgulaması, analizlerinde dikkati çeken başlıca unsurlardır.

Yukarıda işaret edilenler dışında kitapla ilgili şu genel değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Bu çalışma öncelikle, Batı'daki İslam çalışmaları içerisinde felsefe, tasavvuf, kelâm ve fıkıh tarihi gibi sahalara kıyasla ciddi bir akademik ilgiden gerçekten uzak kalmış hadis araştırmalarına yapılmış önemli bir katkıdır. Kitap Ignaz Goldziher, Joseph Schacht ve G. H. A. Juynboll'un katkılarıyla gelişen ve büyük ölçüde "hadislerin menşei" meselesine odaklanan literatürdeki bazı temel varsayımlara önemli eleştiriler getirmenin yanı sıra, hadis tarihinin bizzat muhaddisler tarafından nasıl görüldüğünü yine hadis literatürünü esas alarak ortaya koymuştur. Muhaddislerin Sünnîlik gibi daha geniş bir çevrenin oluşumuna yaptıkları katkıları gösterme çabası da, çerçevesi yukarıdaki oryantalistler tarafından çizilmiş kavram

ve meselelerin artık ötesine geçilmeye başlandığına işaret etmektedir. Eserde klasik Arapça kaynaklar ile ikincil çalışmaların dikkatle tahlil edilerek kullanılmış olması bir diğer özelliktir. Öte yandan, Batı dillerindeki mevcut hadis çalışmalarının sayısı ve muhteva bakımından yetersizliği, yazarı hadis tarihinin gelişimini anlatan, uzun ve genellikle tasvirî bölümler yazmaya, çok sayıda şahıs ve kitabı çeşitli şekillerde tekrar tekrar tasnif etmeye zorlamış gözükmektedir. Öyle ki, kitabın neredeyse her bölümünde tarihsel bir dönemlendirme ile karşılaşan okuyucunun bu tasniflerin birbirinden nasıl ayrıldığını bölümleri birkaç kere okumadan kavraması son derece zordur. Mesela, hicrî ilk iki asır hem üçüncü, hem dördüncü, hem de sekizinci bölümde -farklı açılardan da olsa- tasnife tâbi tutulmuştur. Kapsamlı bir tarihsel anlatı sunma ihtiyacı kitabın esas meselesinin, yani hadis alimlerinin Sünnî yaklaşıma kazandırdığı başlıca ilkelerin, yeterli ölçüde tartışılmayarak gölgede kalmasına da sebep olmuş gibidir. Sözgelimi, hadis tarihinin ilk iki asrı başarılı bir şekilde özetlenmesine rağmen, bu dönem hakkındaki ortak tasavvurun Sünnîliğin gelişimiyle nasıl bir irtibatının bulunduğu ikna edici bir tarzda açıklanmamıştır. Belki de yazar, Batı hadis literatüründeki yukarıda bahsedilen boşluğu doldurmak zorunda olmasaydı, muhaddislerin katkısı olarak tespit ettiği ilkelerin hicrî üçüncü asırdan sonraki Sünnî metinlerde nasıl yankılandığına temas edebilirdi.

Noah Feldman

The Fall and Rise of the Islamic State

Princeton University Press, Princeton 2008, 189 s.

Nurullah ARDIÇ

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Günümüzde İslam, Ortadoğu ve genel olarak Müslüman dünya üzerine yapılan akademik çalışmalarda yeni bir eğilimin ortaya çıktığı gözleniyor: Bu konular artık klasik İslam ya da Doğu araştırmaları alanının akademik tekelinden çıkarak toplumsal ve beşerî bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşmış kişilerin de temel ilgi alanı haline gelmeye başladı. Gerçi bu durum büsbütün yeni ortaya çıkmış değil; aksine en azından 20. yüzyılın başlarına, mesela Alman sosyolog Max Weber'in -diğer dünya dinleri üzerine yaptığı çalışmaların bir devamı olarak- İslam konusundaki -çoğunlukla önyargılı- değerlen-